

STROJE, TEXTY, SÍTĚ A JINÉ OBRAZY: METAFORICKÝ ROZMĚR SOCIOLOGIE*

JAKUB MLYNÁŘ

Pracoviště historické sociologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze
E-mail: jakub.mlynar@seznam.cz

ABSTRACT

Machines, Texts, Networks and Other Images: The Metaphorical Dimension of Sociology

Main objective of the article is to explore the sociological implications of the conceptual metaphor theory, which is based on the idea that metaphors are not only discursive ornaments, but rather the basic principle of human thought as such. The article provides an overview of the metaphor theory, from the classical Aristotelian perspective to the conceptual metaphor theory. Later it discusses some of the implications of the conceptual metaphor theory for the realm of sociological discourse, with particular attention to metaphorical conceptualization of society as a machine, a network and a text. I argue that each conceptual metaphor in sociological thought is associated with certain presuppositions about the human individual condition in contemporary society, and we are bound to use our (deliberate) metaphors reflexively and consciously.

Keywords: sociological theory; social thought; metaphor

Úvod

Metafora přestává být v posledním půlstoletí považována za okrajový lingvistický či literárněvědní problém, ale proniká i do dalších oborů věd o člověku.¹ Nejnovější výsledky zkoumání ukazují, že metaforické chápání světa je lidem vlastní (Landau, Meier & Keefer, 2010; Keefer, Landau, Sullivan & Rothschild, 2011; Landau et al., 2011; Ijzerman & Koole, 2011), a jako takové se týká i společenskovední konceptualizace reality (sociologii nevyjímaje). Už Charles Wright Mills považoval za jádro sociologické imaginace „slučování představ považovaných dosud za neslučitelné“ (2002, p. 229), což – jak záhy uvidíme – má velmi blízko k základnímu principu metafory. Epistemologicko-teoretická úroveň samotné sociologie není prosta metafor, a jak konstatuje A. Scott, „hodně z toho,

* Vznik textu byl podpořen tříletým (2015–2017) grantem Grantové agentury České republiky (GAČR) „Homo sociologicus revisited“ č. 15-14478S.

¹ Rané verze některých částí tohoto článku byly představeny v říjnu 2013 na konferenci *Dvě společnosti – dvě sociologie?*, konané na Univerzitě Palackého v Olomouci. Jsem zavázán účastníkům a účastnicím konference, kteří mi díky svým dotazům a poznámkám v následné diskusi umožnili téma dále promýšlet a – jak doufám – lépe uspořádat. Další přínosné komentáře k článku jsem získal v květnu 2014 během *Sociolingvistického semináře* na FF UK, jehož účastnicím a účastníkům tímto rovněž děkuji. V neposlední řadě vděčím za cennou zpětnou vazbu Jiřímu Vinopalovi, Jiřímu Šubrtovi, Janu Kapustovi a několika anonymním recenzentům. Za přetrvávající nedostatky ovšem zodpovídám jen já sám.

co je označováno jako sociální teorie, spočívá v hledání výstižné metafory“ (1997, p. 561). Přesto zůstává sociologie oborem, v němž toto téma dosud není zcela uspokojivě a systematicky rozpracováno.

Cílem mého textu je prozkoumat a posoudit, jak může být sociologie obohacena zájmem o problematiku metafory, a to především v reflexivním zaměření na metaforičnost sociologického myšlení a poznání, resp. sociologické terminologie a diskurzu.² Jak bude podrobněji vyloženo dále, metafory se v sociologii běžně používají ve větším měřítku, než se obecně soudí. Někdy jsou užívány nevědomě a implicitně, jindy jsou uplatněny zcela záměrně. Obecný význam metafor v sociologickém myšlení je ovšem nedostatečně zhodnocen a právě na tuto skutečnost zde chci obrátit pozornost. Článek tedy nehodlá sociologické metafory hájit ani hanět, neboť jak záhy uvidíme, sociologie se bez určitého stupně metaforičnosti neobejde. V souladu se záměrem tohoto tematického čísla se dále soustředím na otázku, co může s ohledem na téma metafory přinést rozostření hranic mezi sociologií a kognitivní vědou, lingvistikou, sociální psychologií, literární vědou. Ostatně i sám titul „Sociologie na hranicích“ je metaforický, čerpající z představy vědeckých oborů a specializací jako vzájemně sousedících prostorových oblastí či ohraničených zón, a tato metafora je (snad) produktivně užívána ke kladení určitého typu otázek souvisejících s povahou dnešní sociologie a jejího poměru k dalším disciplínám.

Ve vztahu k mému vlastnímu tématu je ovšem jistě nasnadě ptát se, zda je o metafoře ve vztahu k vědeckým aktivitám a produkci vůbec legitimní hovořit. Ještě v první polovině 20. století skutečně převažoval názor, že metafora je ve vědě nežádoucí, popř. má pouze pomocnou úlohu, což se zvolna proměňuje až v 70. a 80. letech (srov. Martin & Harré, 1982; Camp, 2006). Zřejmě není náhodou, že ke změně hodnocení role metafory ve vědě dochází z historického hlediska v době, kdy se objevuje soustředěná kritika klasického aristotelského pojetí (*substituční teorie*) metafory nejprve v *interakční teorii* Richardse a Blacka a posléze v *konceptuální* (či *kognitivní*) *teorii* Lakoffa s Johnsonem. Zmíněné přístupy a jejich specifika detailněji (třebaže stále dosti schematicky) představím v následující části článku. Stručně vyjádřeno, Lakoff a Johnson přicházejí roku 1980 s kontroverzní tezí, že samo lidské myšlení je založeno na prvotně metaforické konceptualizaci světa. Vysoce abstraktní fenomény – jako například sociální procesy, struktury, či zkratka samu „společnost“ – si představujeme za pomoci naší zkušenosti s konkrétnějšími fenomény: tělesnými, sensorickými, materiálními, prostorovými. Přijmeme-li předpoklad, že i vědci jsou lidé, není důvod se domnívat, že by vědecké myšlení bylo (či snad mělo být) metafor ušetřeno. Právě naopak: snahy zcela oprostít vědecký jazyk a myšlení od metafor se setkávají s neúspěchem, či spíše jen s iluzorním „úspěchem“, jak ukázal např. Paul de Man (1979) na příkladech Locka, Condillaca a Kanta. Zdá se tak oprávněným Rigneyovo tvrzení, že „[m]etafory jsou proslulé svou svůdností, a dokonce i ti, kdo před nimi varují, jako by nebyli schopni odolat jejich půvabům“ (Rigney, 2001, p. 5).

V souvislosti s metaforami sociologie, jimž je věnována druhá část článku, se proto pokusím pootevřít pozoruhodné pole analýzy sociologického odborného diskurzu,

² Jak se ještě dále zmíním, soudobé teorie metafory zpravidla rozlišují mezi metaforou v jazyce (lingvistická a rétorická dimenze) a metaforou v myšlení (psychologická a kognitivní dimenze). Sousedí „sociologické myšlení“ zde užívám v obvyklém přeneseném významu, ač ve skutečnosti jde o jazykovou, řečovou a diskurzivní produkci sociologů a různé její aspekty, tedy fenomény jazykové a komunikativní (nikoliv psychické) povahy.

který lze chápat jako členitý komplex propracovaných metafor společnosti (často navazujících na laické metafory společnosti a sociálního jednání) s vlastními specifiky a dějinami. Neměli bychom se sociologických metafor cíleně zbavovat, vyhýbat se jim, přehlížet je nebo jimi opovrhovat. Jistě je však záhodno s metaforami společnosti a dílčích sociálních fenoménů pracovat co možná obezřetně, vědomě a uvědoměle, neboť – jak napsal Milan Kundera – „metafory jsou nebezpečná věc“ (Kundera, 1988, p. 15). Jinak a metaforicky řečeno: tak jako o ohni platí i o metafoře, že může být dobrým sluhou, ale zlým pánem.

1. Teoretické přístupy k problematice metafory

Podobně jako výzkum v řadě odvětví přírodních, společenských i humanitních věd, také zkoumání fenoménu metafory má své nejhlubší kořeny u Aristotela (1962). Jeho pojetí metafory, obvykle označované jako *substituční* či *srovnávací*, však zároveň během následujících dvou tisíciletí do značné míry zabránilo nahlédnutí metafory mimo úzký rámec rétorických prostředků a „zdobného jazyka“. Teprve Giambattista Vico, italský myslitel přelomu 17. a 18. století, si jako jeden z prvních povšiml psychologické závažnosti metafory (Vico, 1991, p. 167ff.). Jak uvádí Danesi, od konce 70. let 20. století „výzkumníci čím dál častěji docházejí k závěrům, kterých Vico dosáhl už před dvěma a půl staletími“ (Danesi, 1993, p. 122). Rovněž raný spis Friedricha Nietzscheho *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, napsaný roku 1873 a publikovaný až po autorově smrti, vychází z radikálního přesvědčení o inherentní metaforičnosti veškerého jazyka: podle Nietzscheho ve vědění „nevlastníme nic než metafory věcí, které původním bytnostem naprosto neodpovídají“; jelikož „[k]aždý pojem vzniká tím, že bereme ne-stejně za stejné“ (Nietzsche, 2010, pp. 12–13). Aristoteléské pojetí metafory je nicméně – právě v návaznosti na Vica a Nietzscheho – zpochybněno až během 20. století, kdy Ivor A. Richards (1936/1965) a Max Black (1962) formulují tzv. *interakční teorii metafory*. Jako pokus překonat určité nedostatky interakční teorie vzniká třetí, v současnosti velmi vlivný přístup, označovaný jako *konceptuální teorie metafory*, který je rozvíjen od přelomu 70. a 80. let 20. století. I přes podstatné rozdíly sdílejí všechny teorie jednotné pojetí základního principu metafory jako takové. U této otázky se nyní krátce zastavím, přičemž zároveň metaforu předběžně vymezím pro účely tohoto textu.

1.1 Co je metafora?

Ústřední princip metafory zůstává od Aristotela do dnešních dnů neměnný a velmi prostý: „A je B“.³ Aristotelés v *Poetice* uvádí: „Metafora je přenesení cizího jména, a to buďto z rodu na druh, nebo z druhu na rod, nebo z druhu na druh, nebo analogicky“ (Aristotelés, 1962, p. 59). Obdobně definuje metaforu Nietzsche: „Metafora znamená pojednávat jako *stejně* něco, co jsme v jistém bodě rozpoznali jako *podobné*“ (Nietzsche,

³ Jak ovšem poznamenává Pavelka (1982, p. 99), samo o sobě toto „ztotožňující spojení“ nemá charakter metafory, nýbrž spíše jen prosté identifikace, jak je zřejmé na příkladech jako „Jeffrey C. Alexander je sociolog“ nebo „František je hudebník“. Rozhodující je tedy bezpochyby zejména obsah, kterým je tento artikulační mechanismus naplněn.

2010, p. 55; zvýraznění v originále).⁴ Rovněž Lakoff a Johnson, průkopníci teorie konceptuální metafory, jsou toho názoru, že „[p]odstatou metafory je chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci“ (Lakoff & Johnson, 2014, p. 17; zvýraznění v originále). Podle B. E. Kelleho pojem metafory obecně zachycuje „element interakce mezi částmi metaforického vyjádření a možné významy, které z této interakce vyvstávají“ (Kelle, 2005, p. 34). Jinak řečeno, jedná se o nahlédnutí či vyjádření podobnosti dvou fenoménů na základě určitých kritérií, přičemž samotným tímto usouvztažením se o jednom nebo obou fenoménech vypovídá něco nového.⁵

Uvedené jádro metafory („A je B“) nebylo nikdy zavrženo, a to ani v koncepcích odmítajících Aristotelovo pojetí. Mimo tento jednoduchý, ale klíčový předpoklad už nezůstává takřka nic, na čem by se bez diskuse shodli všichni badatelé napříč obory a dějinami. V následujícím oddíle proto stručně nastíním základní vývoj teorie metafory, jak se od Aristotelových prvotních poznámek dále rozvíjela nejen v kontextu rétoriky, jazykovědy a literární vědy, ale postupem času také v dalších vědeckých disciplínách.⁶ Získáme tak nejen pozadí pro porozumění další argumentaci, ale také lepší představu o tom, proč se problematika metafory z pozice marginálního tématu přesouvá na konci 20. století do centra zájmu různých vědních oborů.

1.2 Metafora na pomezí oborů

Jak uvádí Viktor Krupa, metafora je dnes chápána jako „výslovně interdisciplinární jev“ (1990, p. 11). Zdaleka tomu tak nebylo vždy – aristotelická tradice způsobila, že metafora byla dlouhou dobu považována za pouhý aspekt figurativního jazyka, řečový ornament a prostředek k ozvláštění a obohacení textu. Východiskem tohoto přístupu, označovaného jako *substituční* či *srovnávací* teorie metafory, je dříve citované Aristote-

⁴ Nietzsche též upozorňuje na vztah metafory a abstrakce: každý pojem podle něj zůstává „jen jako *residuum metafory*“ (Nietzsche, 2010, p. 15; zvýraznění v originále), neboť jakákoliv abstrakce je ve své podstatě metafora, či přesněji metonymie (záměna celku a části).

⁵ V tomto ohledu dosti specifické pojetí metafory rozvinul francouzský psychoanalytik Jacques Lacan. Jiří Pechar k tomu poznamenává: „Lacan [...] podobnosti při vzniku metafory nepřisuzuje žádný význam a důraz klade na to, že přenesené užití slova je možné jen díky tomu, že jeho smysl určí větný kontext, tedy syntagmatické vztahy“ (Pechar, 2013, p. 43).

⁶ Následující přehled je nutně jen velice zkratkovitý a schematický. Podrobnější pojednání vývoje úvah o metafoře od Aristotela do moderních dob předkládá např. Hawkes (1972) nebo Kelle (2005). *Substituční, interakční a konceptuální teorie* nejsou jedinými teoretickými pokusy o uchopení metafory, a třebaže se chronologicky objevily v uvedeném pořadí, nelze říci, že by se jednalo o neproblematickou „evoluci“ od jednoho přístupu k druhému. Ve skutečnosti spíše dochází ke vzniku teoretické plurality. Kromě teorie konceptuální metafory Lakoffa a Johnsona, resp. prací různé na tyto autory navazujících, dnes navíc existují i další alternativní přístupy k dané problematice, jako *teorie konceptuální integrace* Fauconniera a Turnera či *teorie rámování*, jež jsou s teorií konceptuální metafory do jisté míry kompatibilní (podrobně např. Ritchie, 2013, pp. 106–120), podobně jako *teorie mapování struktury* či *teorie představových schémat* (srv. Chrz, 1999, pp. 13–32). Zcela skeptický postoj vůči předpokladu výjimečnosti metafory v lidském myšlení, jazyce a komunikaci naopak vyjadřují např. Sperber a Wilsonová, autoři *teorie relevance*: „Metafory chápeme prostě jako rejstřík případů na jednom konci kontinua zahrnujícího doslovné, volné a hyperbolické interpretace. Podle našeho názoru se k metaforickým interpretacím dospívá naprosto stejně jako k těmto ostatním interpretacím. Metaforám není vlastní žádný specifický mechanismus a nevztahuje se k nim žádné zajímavé zobecnění. Jinými slovy, jazykové metafory nejsou přirozeným druhem a ‚metafora‘ není pro studium řečové komunikace teoreticky zajímavým pojmem“ (Wilson & Sperber, 2008, p. 97).

lovo tvrzení, zakládající jazykovou funkci a působení metafory na „přenesení“.⁷ Aristotelés sice jako první rozlišil mezi doslovným a figurativním vyjádřením, ale při výkladu metafory se zaměřuje na slovo jako takové a ignoruje kontext: slovo pro něj nese význam samo o sobě a jaksi *v sobě* (Ricoeur, 1997, p. 69). Tento význam je pak možno jednoduše přenést na jiné slovo, čímž vzniká metafora. Přirovnání (společnost *je jako* živý organismus) a metafora (společnost *je* živý organismus) se neliší kvalitativně, ale kvantitativně (tj. počtem slov) – ať už je metafora zkráceným přirovnáním (dle Quintiliana a Cicera) nebo přirovnání rozvinutou metaforou (dle Aristotela), na tyto fenomény je nahlíženo z čistě rétorické perspektivy (srov. též Pavelka, 1982, p. 92ff.).⁸

Kritika substituční teorie od první poloviny 20. století (Richards, 1965) soustředěně míří zejména: (a) na neschopnost připsat metaforickým vyjádřením jakýkoli kognitivní či psychologický obsah; (b) na předpoklad o neproblematičnosti doslovného vyjádření (možnosti „převyprávění“ či „vysvětlení“) libovolné metafory. Z této kritiky vyrůstá v posledních 50 letech několik teoretických koncepcí, které nyní představím.

Základy *interakční teorie metafory* položil literární kritik Ivor A. Richards v roce 1936 (Richards, 1965). Význam metafory je podle něj výsledkem interakce mezi *tenorem* (předmět) a *vehikulem* (figurativní slovo): např. v metafoře *SPOLEČNOST JE SÍŤ* je slovo „společnost“ tenorem a slovo „síť“ vehikulem. Filozof Max Black (1962) rozvinul Richardsovu koncepci metafory označením jednotlivých složek metaforického tvrzení pojmy *primární subjekt* a *sekundární subjekt*. Sekundární subjekt (vehikulum) slouží jako filtr, který proměňuje příjemcovu perspektivu primárního subjektu (tenoru). Metafora s sebou podle Blacka nese systém „souvisejících samozřejmostí“ („associated commonplaces“), který vytváří zcela nový význam, z izolovaných subjektů neodvoditelný. Ilustrovat to lze opět na výše zmíněném příkladu: asociace spojované se sítí jsou aplikovány na společnost, čímž jsou zdůrazněny „síťové rysy“ společnosti; metafora ovšem působí i v opačném směru a zpětně ovlivňuje naše chápání sítě. Význam metafory tak nezávisí pouze na jejích složkách, ale vzniká až díky metafoře samotné – právě touto interakcí obou prvků metafory, v „nesouladu“ a „konfliktu“ primárního a sekundárního subjektu,

⁷ Není bez zajímavosti, že i samo slovo „přenesení“ je zde použito v metaforickém významu, kdy se dynamika intelektuální operace zachycuje pomocí prostorových pojmů, a *význam slova* („jména“) je konceptualizován po vzoru *hmotného předmětu*, který můžeme „přenášet“. Právě tato všudypřítomná, všeprostupující a často nereflexovaná metaforičnost jazyka (jakkoli se převážně jedná o metafory „mrtvé“ či „uzavřené“) je základem moderních kognitivních teorií metafory, které přibližují dále. Samotná otázka „přenosu“ významu souvisí v lingvistickém kontextu s tzv. potrubní metaforou („conduit metaphor“), k níž obrátil pozornost Reddy (1979).

⁸ Oproti tomu analytický filozof David Davidson ve své kritice Maxe Blacka zachycuje rozdíl mezi metaforou a přirovnáním poukazem na jejich pravdivostní hodnotu: zatímco přirovnání je (v obvyklém sémantickém pojetí významů slov) *vždy pravdivé* – protože všechno je alespoň do určité míry „jako“ něco jiného –, metafora je *vždy nepravdivá*: „Obecně platí, že pouze tehdy, když je věta nepravdivá, jí přijmeme jako metaforu a začneme pátrat po skrytém významu“ (Davidson, 1979, pp. 39–40). Ačkoli je tato Davidsonova teze poměrně přesvědčivá, je třeba poznamenat, že *nemá* obecnou platnost, protože existují i metafory, jejichž působení není založeno na očividné nepravdivosti doslovné interpretace, ale chápeme je jako metaforické i *přes* jejich „banální“ pravdivost (nebo možná právě díky ní), jako „Žádný člověk není ostrov sám pro sebe“ (Cohen, 1975, p. 671), nebo – pokud bychom chtěli prozaičtější příklad – upozornění „Vaše auto není trezor“. Vztah mezi metaforou a přirovnáním je tedy složitější, než naznačuje dualita vyjádřená Davidsonem: odpovídá tomu ostatně i Pavelkův názor, že přirovnání se někdy stává nepostradatelnou součástí metafory, nebo tuto metaforu určitým způsobem rozvíjí jako „jeden z dílčích sémantických mechanismů“, a je tak možno uvažovat o *přirovnávající metafoře* či *metaforickém přirovnání* (Pavelka, 1982, pp. 95–97).

je vyjadřováno cosi nového. Jednoduše řečeno: metafora je celkem, který není pouhým souhrnem svých částí.

Ačkoli interakční teorie zásadním způsobem proměnila dobové chápání metafor a otevřela tuto problematiku dalším vědám (zejm. analytické filosofii a psychologii), neobešla se bez problémů: jedním z nich je například skutečnost, že nevysvětluje metaforu, kde je tenor (primární subjekt) zamlčený (srov. Kelle, 2005, p. 37). Sám Black si zřejmě také uvědomoval provizorní povahu své teorie, když v roce 1979 napsal, že dosud postrádáme adekvátní výklad „metaforického myšlení“, tj. co přesně znamená, že metafora je „něco víc“ než přirovnání (Black, 1979, p. 192; zvýraznění v originále). Ve snaze navázat na pozitivní rysy interakční teorie a vyrovnat se s některými jejími nedostatky vzniká *konceptuální teorie metafor*, poprvé představená Georgem Lakoffem a Markem Johnsonem v roce 1980 (2003, 2014). Jejich cílem je právě i výklad „metaforického myšlení“, jehož absenci zmiňuje Black. Vzhledem k ústřednímu významu teorie konceptuální metafory nejen v soudobém kognitivním výzkumu metafor, ale i pro argumentaci v druhém oddíle mého textu, je nyní nutno pojednat koncepci Lakoffa s Johnsonem ve větším detailu.

Sociologickou relevanci konceptuální teorie metafor dobře ilustrují následující citace z úvodních pasáží knihy: „[M]etafora prostupuje celý náš každodenní život, a to nejenom v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti. Náš obyčejný pojmový systém, v jehož rámci jednak myslíme, jednak i jednáme, má v podstatě metaforickou povahu. [...] Je-li pravdivý předpoklad, že náš pojmový systém je do značné míry metaforický, potom bude způsob, jak myslíme, co prožíváme a co každý den děláme, do značné míry záležitostí metafor“ (Lakoff & Johnson, 2014, p. 15). O několik stránek dále autoři pokračují: „[M]etafora není pouhou věcí jazyka. [...] Chtěli bychom naproti tomu prokázat, že metaforické jsou do značné míry *procesy lidského myšlení*. [...] Metafory jakožto jazykové výrazy jsou možné právě proto, že metafory existují už v pojmovém systému člověka“ (Lakoff & Johnson, 2014, p. 18; zvýraznění v originále). Metafory jsou tedy v pojetí kognitivní vědy, která později teorii konceptuální metafor přejímá a rozvíjí, nikoli lingvistickými tropy, ale mentálními vzorci: „rozdíl mezi ‚vlastním‘ a ‚přeneseným‘ významem nehraje žádnou roli“, protože „naš běžný pojmový systém (způsob, jímž se orientujeme ve světě) je ze své povahy metaforický“ (Trávníček, 2005, p. 255).⁹

Pro další zkoumání jazykových projevů metaforické konceptualizace světa zavádějí Lakoff a Johnson namísto Blackových pojmů primárního a sekundárního subjektu (tenoru a vehikula u Richardse) pojmy *zdrojová oblast* a *cílová oblast* (v originále „source domain“ a „target domain“): v případě metafory *SPOLEČNOST JE BITEVNÍ POLE* tak uplatňujeme pojmy z jedné konceptuální oblasti (ozbrojený konflikt jako zdrojová oblast) na druhou konceptuální oblast (sociální realita jako cílová oblast). Běžně dochází i k *míšení* metafor („mix“),¹⁰ kdy je využíváno několik konceptuálních metafor najednou,

⁹ Samotné rozlišení mezi metaforou v jazyce a metaforou v myšlení je základem této teorie, jejich provázanost ovšem zároveň představuje i jeden z komplikovaných problémů, s nimiž se soudobá (kognitivní) teorie metafor snaží vypořádat. Steen (2008) se zasazuje o to, aby vedle oblastí *jazyka a myšlení* do výzkumu metafor pronikl také zájem o *diskurz*, který pojímá metaforu jako prostředek komunikace a jazykové interakce. Jako fenomén, který vyvstává z lidské komunikace a konverzace, už nicméně metaforu nahlíží např. psycholinguvisté jako Kintsch (2000) nebo Glucksberg (2003).

¹⁰ Jak dokládá na dvou korpusech novinových článků Kimmel (2010), 39 % resp. 62 % metafor se vyskytuje ve smíšených „clusterech“ s jinými metaforami.

nebo k *prolínání* metafor („blend“), kdy je konkrétní konceptuální metafora souběžně strukturována pojmy z několika zdrojových oblastí, jinak vzájemně oddělených (Lakoff & Johnson, 2003, pp. 261–264; Turner, 2005, pp. 82–119; Kimmel, 2010; Lakoff & Johnson, 2014, p. 103ff.).¹¹

Lakoff a Johnson dále předkládají typologii konceptuálních metafor, které mohou být: (a) *strukturní*; (b) *orientační*; (c) *ontologické*. Mezi příklady, jež autoři uvádějí, nacházíme i řadu jednoznačně sociologicky relevantních – právě tyto zde budu reprodukovat. *Strukturní konceptuální metafor* spočívají v tom, že jeden koncept je pojat prostřednictvím jiného. Tak například prostřednictvím metafor *SPOLEČNOST JE OSOBA* pojmáme společnost jako entitu, která může něco dělat nebo říkat, procházet určitým vývojem, a s níž se můžeme a nemusíme ztotožňovat (Lakoff & Johnson, 2014, p. 30). *Orientační konceptuální metafor* organizují celý systém pojmů vůči sobě navzájem a dávají pojmům prostorovou orientaci: např. *VYSOKÝ STATUS JE NAHOŘE / NÍZKÝ STATUS JE DOLE*¹² (Lakoff & Johnson, 2014, p. 29).¹³ Konečně *ontologické konceptuální metafor* připisují substantialitu něčemu, co ve skutečnosti substance není: např. metafora *SPOLEČENSKÉ SKUPINY JSOU NÁDOBY* strukturuje pojem sociální skupiny, díky čemuž získáváme určitý syntaktický a gramatický záchytný bod, když o skupinách mluvíme a přemýšlíme („ve skupině“, „mimo skupinu“, hranice skupiny apod.; Lakoff & Johnson, 2014, p. 78). Zde nutno dodat, že ačkoli je tato typologie analyticky užitečná, v doslovu k novému vydání knihy v roce 2003 ji Lakoff s Johnsonem zásadně revidují, neboť se ve světle nových empirických poznatků ukazuje jako arbitrární. Ve skutečnosti jsou totiž *všechny* metafor *strukturní* („v tom, že mapují struktury na jiné struktury“), *všechny* jsou *ontologické* („v tom, že vytvářejí jednotky cílové pojmové oblasti“) a *mnoho* jich je *orientačních* („v tom, že mapují orientační obrazová schémata“) (Lakoff & Johnson, 2003, p. 264). Pojmy a jejich významy vznikají a zanikají v paralelní souhře a provázanosti dílčích konceptuálních metafor, které zdůrazňují (a zakrývají) různé aspekty daného fenoménu.

Lakoff a Johnson zároveň uvažují o konkrétních metaforických vyjádřeních jako o projevech obecnějších konceptuálních metafor určité kultury. Jazyk je podle nich založen na neuvědomovaných metaforách aktivních ve společnosti, a ke správné interpretaci meta-

¹¹ Příkladem míšení metafor může být třeba Giddensova věta: „Globalizace se týká průsečíku přítomnosti a nepřítomnosti, prolétání sociálních událostí a sociálních vztahů v určitém „odstupu“ od místních kontextů“ (Giddens, 1991, p. 21; překlad dle Thompson, 1996, p. 38). Uplatňuje se zde několik vzájemně koherentních konceptuálních metafor, které paralelně pomáhají Giddensovi utvořit představu abstraktního pojmu „globalizace“. Jde o konceptuální metafor *PROSTOROVÁ PŘÍTOMNOST JE GEOMETRICKÝ OBJEKT* („průsečík přítomnosti a nepřítomnosti“; ale původní anglické „intersection“ může znamenat též „průnik“), *SOCIÁLNÍ UDÁLOSTI JSOU VLÁKNA A SOCIÁLNÍ VZTAHY JSOU VLÁKNA* („proplétání sociálních událostí a sociálních vztahů“). Slovo „odstup“ je zde Ogrockého překladem anglického „at distance“ – v češtině by šlo o metaforu spojenou s vědomou lidskou činností („držet si odstup“, „zaujmout odstup“), ale v originále jde o obecnější pojem (ekvivalentní českému „na dálku“ či „vzdáleně“), vycházející nicméně ze základní konceptuální metafor *SPOLEČENSKÉ FENOMÉNY JSOU HMOTNÉ PŘEDMĚTY ROZMÍSTĚNÉ V PROSTORU*.

¹² Při hlubším zamyšlení není tento příklad tak triviální, jak by se mohlo na první pohled zdát. Lakoff a Johnson (2014) upozorňují, že hodnotově zatížená dualita *nahoře* a *dole* ve skutečnosti není samozřejmá, ale je výsledkem určitých kulturních předpokladů, vycházejících z individuální tělesné zkušenosti, a uvádějí také další kulturní stereotypy spjaté s prostorovou orientací: *ZDRAVÝ JE NAHOŘE, ŽIVÝ JE NAHOŘE, ŠŤASTNÝ JE NAHOŘE, DOBRÝ JE NAHOŘE* apod.

¹³ V českém překladu knihy je anglické „status“ přeloženo jako „postavení“, ale v zájmu zachování standardní sociologické terminologie zde uvádím původní tvar.

for je vždy nutno znát jejich kulturní a společenský kontext.¹⁴ Jak shrnuje Kelle, „studium metafor [...] musí být umístěno v širším kontextu jejich rétoricko-historického prostředí“ (Kelle, 2005, p. 38; srov. též Kövecses, 2005; Coffey & Atkinson, 1996, p. 83ff).¹⁵ A ještě důrazněji významný současný teoretik metafory Gerard Steen: „Metafora není pouze záležitostí jazyka a myšlení, ale také komunikace; a k metafoře nelze přistupovat pouze z lingvistického (či obecně sémiotického) a kognitivního (či obecně psychologického) hlediska, ale vyžaduje rovněž přístup společenský“ (Steen, 2011, p. 28). Znovu se tak ukazuje nejen relevance konceptuální teorie metafory pro sociologii, ale i význam sociologie a sociálních věd pro hlubší zkoumání metafor v jejich společenských souvislostech.¹⁶

2. Metafora, sociologie a sociální realita

„Na tom, jak metaforicky myslíme, opravdu záleží. Může to ovlivňovat otázky války a míru, ekonomické politiky, právních rozhodnutí, ale i běžného rozhodování v každodenním životě,“ píše Lakoff a Johnson (2003, p. 243) v novém doslovu k již klasické knize *Metafory, kterými žijeme*.¹⁷ Je proto s podivem, že v jejich přehledu společenskovedních oborů, kde byla na přelomu 20. a 21. století konceptuální teorie metafory úspěšně uplatněna a rozpracována, zcela chybí sociologie. Úvahy nad možnými příčinami přesahují záměr tohoto textu, ale jednu z nich naznačují Coffey a Atkinson, kteří poukazují na to, že „[m]etafory jsou ve společenských vědách tak pevně zakořeněny, že jejich status jako tropů lze postřehnout obtížněji, než je to možné v jiných kontextech“ (Coffey & Atkinson, 1996, p. 87). Obecnější příčinou by také mohla být skutečnost, že důsledná aplikace konceptuální teorie metafory představuje „zásadní zpochybnění řady tradičních způsobů přemýšlení o tom, co to znamená být člověkem, jak funguje lidská mysl, a jaká je naše povaha coby společenských a kulturních tvorů“ (Lakoff & Johnson, 2003, p. 273). Na zbývajících stranách se tedy pokusím na toto nepříliš probádané pole vykročit; nejprve se však pozastavme u metaforiky vědeckého diskurzu obecně.

¹⁴ Zde je třeba reagovat na oprávněnou výtku, kterou vznáší M. Voříšek ve své recenzi Lakoffovy a Johnsonovy knihy: „Metaforické myšlení nepředstavuje výlučný prostředek konstruování významu (a to ani v naší kultuře), takže ke komplexnějšímu pohledu na věc by nepochybně patřilo rozvinout také úvahy o metonymii a především o *narativitě*. Tomu se však Lakoff s Johnsonem víceméně vyhnu“ (Voříšek, 2004, p. 231; zvýraznění v originále). Do určité míry je tento dočasný nedostatek teorie konceptuální metafory odstraněn výzkumy, které kniha Lakoffa a Johnsona inspirovala (viz Lakoff & Johnson, 2003). Téma narativity jako základního principu lidského myšlení rozpracoval Lakoffův spolupracovník Mark Turner ve své známé knize *Literární mysl* (2005), kde dochází k závěru, že i v základu „malých příběhů“, strukturujících lidské chápání světa, stojí parabola a „konceptuální smíšení“ – tedy mechanismy blízké metafoře. K tématu narativity v kontextu sociologie a sociálních věd viz také Hájek, Havlík a Nekvapil (2012) či Mlynář (2014b).

¹⁵ Historickou proměnlivost metafor si ovšem uvědomovali již myslitelé 16. a 17. století (srov. Hlobil, 2001).

¹⁶ „Vedle formulování modelů a hypotéz ohledně kognitivních procesů u jednotlivců se kognitivní věda zabývá též poznáním předpokládajícím interakci jednotlivců a skupinových prostředí (a tudíž přenos mentálních obsahů a distribuované poznání), jakož i poznáním v širším sociálním a kulturním prostředí,“ naznačuje Margolin (2008, p. 4) některé z možných oblastí, kde by se sociologie a kognitivní věda podle všeho mohly vzájemně obohatit (srov. též Thagard, 2001, pp. 186–193). Právě oblast kognitivního zkoumání metafory označuje za „parádní téma“ kognitivní vědy i autor doslovu k českému vydání dříve zmíněné knihy Marka Turnera (Trávníček, 2005).

¹⁷ Do druhého českého vydání knihy (2014) bohužel není nový doslov z roku 2003 zahrnut, všechny citace jsou tedy mémi vlastními překlady.

2.1 Metafora ve vědeckém myšlení

„Co je pravda?“ táže se řečnický Nietzsche v hojně citované pasáži ze spisu *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*. „Pohyblivé vojsko metafor,“ odpovídá si, „metonymií, antropomorfismů, zkrátka lidských relací, které – poeticky a rétoricky vystupňovány – byly přeneseny, vyzdobeny a které po dlouhém užívání připadají lidu pevně, kanonické a závazné: pravdy jsou iluze, o nichž člověk zapomněl, že jimi jsou, metafory, jež se opotřebovaly a pozbyly smyslové síly, mince se setřeným obrazem, které bereme jen jako kov, a nikoli už jako mince“ (Nietzsche, 2010, p. 14). Podobný názor později vyslovili i další filosofové, jako např. Jacques Derrida (1993, pp. 196–276) nebo Hannah Arendt (1981, pp. 104–105), kteří se zabývali metaforickou povahou filosofických pojmů.¹⁸

Vědecký diskurz se tedy zřejmě bez jazykových a konceptuálních metafor neobejde.¹⁹ Naznačují to i výsledky kvantitativního lingvistického výzkumu (Steen, Dorst, Herrmann, Kaal & Krennmayr, 2010a), jenž na základě analýzy Britského národního korpusu odhalil v četnosti metafor značnou varianci v rámci čtyř zkoumaných oblastí: akademické texty obsahují 18,5 % slov vázaných na metaforu, zatímco novinové články 16,4 %, beletrie 11,7 % a běžná konverzace 7,7 %.²⁰ Nutno zdůraznit, že metafory nejsou jen záležitostí humanitních a společenských věd, jak ukazují na příkladu fyziky Jones (1982) a Pulaczewska (1999), na příkladu matematiky Lakoff a Nuñez (2000), Fialová (2007) na příkladu imunologie, Sontagová (1997) na příkladu zdraví a nemoci, případně Folkers (2007) nebo Markoš (2010) na příkladu biologie. Metafory mají ve vědeckém jazyce a myšlení nezastupitelnou roli, neboť „se podílejí na tvorbě nových hypotéz, hypotetických pojmů, předpovídají a popisují nové jevy či vztahy příčinnosti a následnosti, dávají smysl novým teoretickým pojmům reprezentujícím nepozorovatelné či nepozorované jevy, vnukají badatelům nové zákonitosti, respektive principy, nové modely, nové výzkumné a experimentální ideje, dávají jim možnost vybírat si z více alternativních hypotéz a metod analýzy údajů, poskytují vědecké explanace v podobě metaforických redeskripcí, po-

¹⁸ Zmínku si zde zaslouží také dílo filosofa Hanse Blumenberga (1979; 2010), který v polovině 20. století přišel s poměrně vlivnou teorií „absolutní metafor“, jejíž užitečnost však osobně vidím spíše v kontextu filosofie a dějin myšlení. Sám Blumenberg svou „metaforologii“ charakterizuje těmito slovy: „Metaforologie by [...] byla kritickou reflexí soustředěnou na demaskování a narušení neautentičnosti figurativního jazyka. Ale metafory mohou zároveň – prozatím hypoteticky – být *základními prvky* filosofického jazyka, ‚překlady‘ vzdorujícími převodu zpět do autenticity a logičnosti. Pokud by bylo možno ukázat, že takovéto překlady, které by byly označeny za ‚absolutní metafory‘, existují, pak by jedním z klíčových úkolů konceptuálních dějin (tedy v rozšířeném smyslu) bylo nalezení a analýza jejich pojmově nevykupitelné expresivní funkce. Navíc, důkazy o absolutních metaforách by vrhly na výše zmíněné rudimentární metafory odlišné světlo“ (Blumenberg, 2010, p. 3).

¹⁹ Metaforicky uvažujeme i o samotných teoriích, přičemž zvláště vlivnou je metafora TEORIE JSOU BUDOVY (Grady, 1997), která se jazykově vyjevuje v obrazech jako „budovat teorii“, „vystavět teorii“ nebo „teorie stojí na pevných základech“. Některé aspekty budov ovšem v souvislosti s teoriemi běžně neuvíjíme (střecha, zdi, místnosti), zatímco se lze setkat i s jinými metaforami umožňujícími přemýšlet a hovořit o teoriích (v přehledu srv. Steen, 2014, pp. 119–122).

²⁰ Užitou metodou zde byla Metaphor Identification Procedure neboli MIP (Pragglejaz Group, 2007; Steen et al., 2010b), která je v posledních letech vcelku rozšířená, ačkoli jde o časově náročnou proceduru předpokládající značný objem předporozumění a obecného vědění nezbytného pro interpretaci významů jednotlivých lexikálních jednotek. Jen obtížně proto může být usnadněna počítačovou automatizací. Nutno ovšem zároveň podotknout, že právě oblast automatické identifikace metafor prochází v poslední době značným rozvojem (viz např. Stefanowitsch & Gries, 2006; Shutova, Sun & Korhonen, 2010; Shutova, 2010; Argamon et al., 2013; Neuman et al., 2013) a je pravděpodobné, že přinejmenším některé komplikace budou v dohledné době minimalizovány.

ukazují na možnosti zdokonalování teorií, pomáhají objevovat a formulovat nové teorie, teoretické systémy či světonázory – dokonce je v jistém smyslu lze pokládat za zárodky vědeckých teorií“ (Hoffman, 1985, pp. 332–333; cit. dle Krupa, 1990, p. 49). Tento klíčový význam metafor plyne ze skutečnosti, že metafory „kombinují konkrétní a abstraktní, vizuální a verbální, názorné a pojmové. [...] Podstata metafory tkví v použití konkrétního obrazu k pochopení nebo formulaci abstraktních vztahů“ (Draaisma, 2003, p. 23).²¹

Metafory jsou proto pro vědu nezbytné, jelikož mají funkci nejen výkladovou a názornou, ale i *heuristickou*: metafora poskytuje konceptuální náhled určitého problému a naznačuje jeho řešení (srov. Kabele, 1996, p. 330); Ricoeur v této souvislosti hovoří o „heuristické fikci“ (Ricoeur 1997, pp. 93–94). Thomas Kuhn (1979) uvádí, že metafory umožňují ustanovit souvislost mezi jazykem vědy a realitou, kterou se tento jazyk snaží popisovat a vysvětlit (viz i Neubauer, 2010). V základech metafory lze nahlédnout *pozitivní analogii* (podobnosti mezi zdrojovou a cílovou oblastí), *negativní analogii* (odlišnosti mezi zdrojovou a cílovou oblastí) a *neutrální analogii* (aspekty zdrojové a cílové oblasti, o jejichž podobnosti nebo odlišnosti zatím nelze rozhodnout) (Hesse, 1966; Rigney, 2001, p. 199). Ústřední význam má poměr podobnosti a odlišnosti mezi zdrojovou a cílovou oblastí metafory, jinými slovy míra izomorfismu mezi oběma složkami konceptuální metafory. Jak napsal R. H. Brown: „Tam, kde je izomorfismus dokonalý, jen stěží povede k získání nové informace. A naopak tehdy, když metafory přinášejí skutečný vhled do podstaty věci, je málo pravděpodobné, že budou izomorfní“ (Brown, 1977, p. 102).

Závěrem tohoto oddílu nezbyvá než souhrnně konstatovat, že každý obor humanitních a společenských věd disponuje vlastními specifickými metaforami a tropy: antropologie (Fernandez, 1986; Turner, 1974), historiografie (Ankersmit, 1994; White, 2010; White, 2011), psychologie (Draaisma, 2003) i sociologie (Brown, 1976, 1977; Rigney, 2001; Lopez, 2003). Právě na případ sociologických metafor se zaměřím v následujícím oddíle.

2.2 Sociologické metafory společnosti

Viděli jsme, že metafora znamená nahlédnout „něco jako něco jiného“, a že metafora vždy některé aspekty daného jevu zaostruje a zdůrazňuje, zatímco jiné zakrývá. Autoři pozoruhodné knihy *The Sociology Game* předkládají metaforu SOCIOLOGIE JE SOUBOR HER, kterou nabízejí jako alternativu k ustálené (a taktéž metaforické) představě sociologie jako mnohosti „perspektiv“ či „úhlů pohledu“ (Anderson, Hughes & Sharrock, 1985). Díky originální metaforické konceptualizaci naší disciplíny se mohou zaměřit na nová témata a nacházet v nesouladech či rozporech různých sociologických směrů nové inspirace. Podobně také Robertu Nisbetovi (1976) umožňuje východisko v metafoře SOCIOLOGIE JE UMĚLECKÁ FORMA sledovat dějiny našeho oboru novými očima – úhlem pohledu, který je právě metaforou umožněn –, psát o sociologických krajinomalbách či portrétech a hledat sdílené rysy sociologických a uměleckých zpodobnění světa, který nás obklopuje.²² Nisbet v tomto eseji rovněž upozorňuje na důležitost rozlišování mezi

²¹ Díky tomu jsou také metafory dobře využitelné (a běžně využívané, ať už cíleně či intuitivně) i pro výklad a učení teorií, což D. Draaisma označuje jako „Komenského funkci metafory“ (2003, p. 25).

²² Není bez zajímavosti, že Nisbet se ve svém textu (poprvé vydaném již v roce 1962) problematikou metafory stručně zabývá, a předznamenává zde i ústřední tezi Lakoffa a Johnsona, když píše: „Lidské myšlení obecně je takřka nepředstavitelné bez použití určitého stupně metafory. Kdykoliv identifiku-

logikou objevu a logikou výkladu (srov. též Kaplan, 1964; Brown, 1976), což se mi zdá vhodným i v úvahách o metafoře. Metaforické uchopení sociální reality je uplatňováno na obou úrovních – jak na úrovni objevu (heuristická funkce metafor), tak na úrovni výkladu či důkazu (Komenského funkce metafor, o níž píše Draaisma [2003]). Pokud otevřeně a se vši vážností reflektujeme jazykovou povahu sociologického diskurzu, můžeme – řečeno s Lopezem – nahlédnout sociální teorii „jako diskurzivně kreativní postup, který se opírá o způsob, jímž metafora umožňují vytváření nových konceptů“ (Lopez, 2003, p. 18). Daniel Rigney upozorňuje, že v našich metaforách „významným způsobem definujeme sebe sama, nejen jako osoby, ale i jako civilizace. Je proto klíčové, abychom si lépe uvědomovali metafora, kterými žijeme, neboť pokud svoje metafora nepodrobíme vědomé kontrole, je docela možné, že nevědomě ovládnou ony nás“ (Rigney, 2001, pp. viii–ix).

Tím, že určitou metaforu využíváme, nesnažíme se svět pouze pochopit, ale často též vnuknout naše vlastní chápání světa příjemci sdělení. Jinými slovy, metafora neslouží jen kognitivním cílům, ale také cílům afektivním (Krupa, 1990, p. 101). Značnou sociologickou relevancí proto nese např. zkoumání vlivu konceptuálních metafor na formování postojů (Sopory & Dillard, 2002). Nejpodrobněji je v tomto ohledu empiricky prozkoumáno využívání a působení metafor v politickém a veřejném diskurzu (Chrz, 1999; Druhlák, 2009; v kontextu kritické diskurzivní analýzy, resp. kritické analýzy metafora např. Charteris-Black, 2011, nebo Goatley, 2007; obecněji i Fine & Christophorides, 1991, či Landau & Keefer, 2015).

Ve světle výše uvedeného tedy není překvapivé, že určité „zdrojové metafora“ (*root metaphors*) lze odhalit i v samotných základech sociologických teorií, jak ukazují R. H. Brown (1977), D. Rigney (2001) a J. Lopez (2003). Zdrojové konceptuální metafora v tomto smyslu strukturují způsoby, jimiž je společnost a sociální realita konceptualizována z hlediska jednotlivých teoretických přístupů. Zdrojové metafora si můžeme podle Z. Konopáská (2007, p. 35) přibližně představit jako Kuhnova paradigmat; podle filosofa S. Peppera (1942), jenž je autorem tohoto pojmu, vznikají zdrojové metafora následovně: „Člověk, usilující o porozumění světu, kolem sebe hledá vodítka k jeho uchopení. Zrak mu padne na nějakou obecně známou oblast a zkouší, jestli se mu nepodaří pochopit jejím prostřednictvím i nějaké jiné oblasti. Tato původní oblast se stává jeho analogií nebo zdrojovou metaforou. Jak nejlépe dokáže, popisuje charakteristiky této oblasti, nebo – chcete-li – rozlišuje její strukturu. Seznam jejích strukturálních charakteristik mu slouží jako základní koncept pro vysvětlení a popis“ (Pepper, 1942, p. 92).²³

R. H. Brown (1977) uvažuje o pěti nejdůležitějších zdrojových metaforách, které utvářejí sociologické pojetí společnosti: (1) organismus; (2) stroj; (3) jazyk; (4) divadlo; (5) hra.

jeme jednu věc s druhou – přičemž obvykle je nám povaha jedné známější než povaha druhé – máme co do činění s metaforou. ‚Mysl je stroj‘, ‚Společnosti jsou organismy‘, ‚Bůh je má mocná pevnost‘. To vše jsou případy metaforické konstrukce. Metafora není prostým gramatickým nástrojem, pouhou řečovou figurou; není jimi ve své úplnosti. Metafora je způsob vědění – jeden z nejstarších, nejhluběji zakotvených, dokonce nepostradatelných způsobů, s nimiž se v dějinách lidského vědomí setkáváme“ (Nisbet, 1976, pp. 32–33). Ačkoli si Nisbet ústřední význam metafora zřetelně uvědomoval, kromě několika odstavců obklopujících právě citovanou pasáž tomuto tématu jinak nevěnuje soustředěnější pozornost. Ve své pozdější knize *Social Change and History* (1969) nicméně podrobuje kritice organicistické a evolucionistické metafora v sociálních vědách.

²³ Pepper si byl očividně dobře vědom, že tímto způsobem nepracuje pouze mysl vědců a filosofů, ale jde o ústřední princip lidského myšlení obecně (srov. Sheffield, 2007, pp. 105–106).

Podobně D. Rigney (2001) nahlíží ve své knize – zčásti v návaznosti právě na Browna – společnost skrze „poetickou lupu metafory“ a uvažuje o sociální realitě jako o: (1) živém útvaru; (2) stroji; (3) válce; (4) právním rádu; (5) tržišti; (6) hře; (7) divadle; (8) diskurzu. Jak vidno, přinejmenším do určité míry se obě typologie překrývají a doplňují, přičemž Rigneyův příspěvek spočívá mimo jiné v doplnění Brownovy typologie o reflexi sociologického dilematu konsensu a konfliktu. Jednotlivé zdrojové metafory sociologického myšlení podtrhují pokaždé jiné – vždy však relevantní – aspekty sociální reality; sociologická paradigmatata jsou charakterizována určitými typickými metaforami. Samozřejmě, že jen zřídka lze hovořit o tom, že by určitý sociologický směr, škola nebo paradigma čerpala výhradně (nebo i jen převážně) z jediné konceptuální či zdrojové metafory. Ačkoli metafory strukturují základní princip nahlížení na společnost a sociální fenomény jakožto předměty vědeckého zkoumání a mají významnou funkci při vytváření terminologie (srov. Bozděchová, 2010), formulaci teorií i výzkumných otázek, jednotlivá paradigmatata ve skutečnosti strukturují realitu prostřednictvím míšení a prolínání různých dílčích metafor, týkajících se nejen povahy společnosti samotné, ale i jednotlivých témat sociálního jednání, změny, jednotlivce apod.²⁴ Je tak zřejmé, což zdůrazňuje i Rigney (2001, pp. 6–7), že žádná metafora společnosti není zcela vyčerpávající a dokonalá: komplexitu sociální reality, již odráží i multiparadigmatičnost sociologie samotné, je možno (alespoň částečně) nahlédnout pouze kombinací různých konceptuálních metafor.

Metafora společnosti se tedy využívá značné množství, které může v principu neustále narůstat – lze však rozhodnout, zda jsou některé metafory vhodnější než jiné? Pokud ano, jak v této evaluaci postupovat? Možný přístup nabízí D. Rigney, který ve své knize předkládá soubor šesti otázek pro „metaforickou analýzu“ ve vědách o společnosti a kultuře: „(1) *Má daná metafora heuristickou hodnotu? Nabízí příslib odhalení nových a neočekávaných vhlédů?* (2) *Je metafora dostatečně rozvinutá nebo vysvětlená?* (3) *Jsou-li naše zájmy v první řadě vědecké, vede metafora k odhalení obecných principů vysvětlení?* (4) *V návaznosti na to, generuje metafora nějaké testovatelné hypotézy nebo predikce?* (5) *Jsou-li naše zájmy primárně estetické, je metafora výjimečně kreativní, elegantní nebo hluboce poetická?* (6) *A jsou-li naše zájmy primárně morální nebo ideologické, slouží metafora na rétorické úrovni persuzivním způsobem dosažení nějakého žádoucího cíle? A dále, čím zájmům metafora slouží?*“ (Rigney, 2001, p. 204; zvýraznění v originále).

Zastavme se krátce pouze u prvních otázek z Rigneyova katalogu. Heuristickou hodnotu zdrojových konceptuálních metafor a jejich bohatost na inference můžeme názorně ilustrovat na příkladu Goffmanovy dramaturgické sociologie (Goffman, 1999). Metafora sociálního jednání jako „role“ je Goffmanem nově rozpracována se všemi jejími souvislostmi za využití teatrologické a divadelní terminologie: pokud lidé ve společnosti „hrají role“, pak (a zde přichází další konceptuální metafora) **SPOLEČNOST JE DIVADLO** (srov.

²⁴ Ve výzkumu dílčích sociologických témat jsou rovněž uplatňovány různé specifitější metafory, což názorně ilustruje např. podtitul knihy J. Kellera a L. Tvrdeho *Vzdělanostní společnost? Chrám, výťah a pojišťovna* (2008). Také na úrovni obecné sociologické terminologie existuje řada termínů, jejichž význam je původně metaforický, a které jsou odvozeny ze základních či konceptuálních metafor, případně propracovanějších analogií. Jde např. o pojmy jako (sociální) útvary, vrstvy, vztahy, vazby, stratifikace, směna, nerovnost, kapitál, pole, role, struktura, (vertikální) mobilita, masa a jiné. V pojednání konkrétnějších sociologických témat a fenoménů se navíc může metonymicky odrážet pohled na obecnější témata a procesy (např. město jako zástupná metonymie modernity; srov. Nisbet, 1976, p. 65).

Manning, 1991, pp. 78–80). Díky této metafoře jako heuristickému nástroji se Goffmanovi otevírá široké spektrum termínů, s nimiž dále pracuje (zákulisí, jeviště, publikum, představení, scéna, kulisy apod.). Ačkoli Goffman metaforu společnosti jako divadla rozvíjí důkladně a plodně, některé podstatné aspekty divadla do jisté míry přehlídá – jako třeba *příběh*, čehož si kriticky povšiml Richard Sennett: „Je to obraz společnosti, ve které jsou jeviště, ale žádné zápletky“ (1977, p. 36). Ponechme stranou otázku oprávněnosti takto formulované kritiky (o níž nejsem zcela přesvědčen), ale faktem zůstává, že stejně jako každá metafora, má i dramaturgická koncepce společnosti své nedostatky a meze (srov. Wilshire, 1982). Nepochybně si je uvědomoval i Goffman: v závěru knihy *Všichni hrajeme divadlo* zdůrazňuje, že jeho „pokus zacházet s pouhou analogií tak daleko byl částečně rétorikou a manévrem“, „jazyk a masku jeviště zde můžeme odložit“, neboť posloužily svému účelu, a „[l]ešení je ostatně k tomu, aby se z něj stavěly jiné věci, a mělo by být stavěno s vědomím, že bude zase zbouráno“ (Goffman, 1999, pp. 244–245).²⁵

Otevřeně metaforická je například i sociologie Zygmunta Baumana (Jacobsen – Harshman, 2006), jemuž právě metafory umožňují nahlédnout sociologické problémy z odlišné perspektivy a nastolit nové možnosti jejich řešení. Bauman uvažuje o lidech v moderní společnosti jako o metaforických tulácích a turistech, zevlounech a poutnících (Bauman, 2002, pp. 40–56), ale také hajných, zahradníků a lovcích (Bauman, 2008, pp. 94–96; srov. též Mlynář, 2014a, pp. 19–20). Ovšem i baumanovská „tekutost“ jako ústřední charakteristika soudobých společenských fenoménů je pochopitelně metaforou (Davis, 2013). Jak napsal Miloslav Petrušek, „Bauman přece ví, že každá metafora je lidská konstrukce, že metafory nemohou stát osamocně a že vyžadují kontext, ví přece lépe než jiní, že metaforické myšlení může zostřit naši imaginaci, ale nemůže úplně nahradit sociologickou empirickou evidenci“ (Petrušek, 2010, p. 818). Budeme-li ovšem metaforu chápat jako princip přesahující čistě rétorické a jazykové postupy – hlediskem, které jsem se pokusil nastínit výše –, je nutno připustit, že kognitivní konceptuální metafory ovlivňují i postupy a způsoby, jimiž je Petruskem zmíněná sociologická empirická evidence shromažďována, analyzována a interpretována (nemluvě o teoretických východiscích).

Pro podrobnější rozpracování této problematiky není formát článku dostatečný, avšak systematická analýza konceptuálních metafor sociologické teorie i terminologie může podle mého názoru přinést inovativní a obohacující pohled na tuto vcelku ustálenou oblast zájmu. Jako užitečné se jeví rozlišení mezi úmyslnou (*deliberate*) a neúmyslnou (*nondeliberate*) metaforou (podrobněji viz Steen, 2010), tedy mezi případy, kdy je metafora vyslovena s určitou komunikační intencí právě *jakožto metafora*, a případy, kdy metaforický původ určitého vyjádření nebo perspektivy zůstává nereflexován.²⁶ Dovolím si vyslovit spekulativní předpoklad, že metafory jsou ve vědě patrně efektivnější a užitečnější tehdy, jsou-li metaforami úmyslnými, nicméně (stejně jako v běžné řeči) mnohem obvyklejší jsou metafory neúmyslné.

²⁵ Na hranice dramaturgické metaforu společnosti upozorňoval americký sociolog i ve svých dalších dílech: například v práci *Frame Analysis* označuje pojem „role“ za neadekvátní a přiřklání se spíše k pojmu „osobní identita“ (Goffman, 1974, pp. 128–129).

²⁶ V souvislosti s úmyslnými metaforami lze pochopitelně klást také otázky po tomto úmyslu, záměru či cíli: Proč je použita právě takováto metafora? Jaké jsou implikace daného metaforického obrazu či vyjádření? Viz též výše Rigneyho (2001) šestou otázku k evaluaci metafor.

Mnohost zdrojových metafor sociologického myšlení by bylo možno pro přehlednost redukovat na dvě základní oblasti: společnost nahlížíme buď s důrazem na prostor, nebo s důrazem na časové plynutí. V prvním případě je společnost chápána spíše jako synchronní struktura – jako určité *těleso* či útvar (organismus, pole, stroj, budova, síť, text aj.); ve druhém případě je společnost chápána spíše jako diachronní proces – jako dynamická *proměnlivost* či *dění* (jazyk, interakce, komunikace, smlouva, systém, divadlo aj.). V uvedených okruzích zaznívá ozvěna klasické Comtovy duality *statiky* a *dynamiky* (společnost je nahlížena metaforicky spíše „jako *těleso* či útvar“ či spíše „jako *proměnlivost* či *dění*“). Působivost a užitečnost řady sociologických metafor ovšem spočívá v tom, že tuto přespřílili jednoduchou dualitu zároveň umožňují překonat. Jejich zdrojová oblast má zpravidla určitý synchronní i diachronní aspekt, což je přenášeno i na oblast cílovou. Aby byly uvedené aspekty sociologických metafor zřetelnější, zaměříme se v následujících odstavcích na některé vybrané konceptuální metafory sociologického myšlení: *SPOLEČNOST JE STROJ*, *SPOLEČNOST JE SÍŤ* a *SPOLEČNOST JE TEXT*. Přitom ovšem podotýkám, že je pojednám způsobem spíše ilustračním než analytickým, protože nutně zjednodušujícím; při čtení následujících řádek je nutno mít stále na paměti variabilitu, kterou metafory v sociologickém diskurzu empiricky disponují, a skutečnost, že tatáž konceptuální metafora může být velmi odlišně využita pro účely didaktické, heuristické, metodologické nebo i sociálně-inženýrské.

Již vcelku starou, ale ve svých funkcionalistických variantách stále aktuální metaforou je pojetí *SPOLEČNOSTI JAKO STROJE* (viz např. [Scott, 1997]). Často jde o metaforu neúmyslnou, jindy je přímo užívána ke generování a stimulaci dalších teoretických vhledů: jako v knize *Důsledky modernity*, kde A. Giddens konceptualizuje představu moderní společnosti pomocí metafory molocha. Ve svém vysvětlení této metafory (které záhy ocituji) klade Giddens právě důraz jak na aspekt prostorový, tak na aspekt časový. Poté, co stručně reflektuje weberovskou metaforu *klece modernity* (srov. Dvořák, 2009, pp. 116–122) a marxovskou metaforu *monstra modernity*, Giddens píše: „Navrhují, aby tyto představy byly nahrazeny představou molocha – stroje pádícího enormní rychlostí, který můžeme kolektivně jako lidské bytosti v určitém rozsahu řídit, ale který zároveň hrozí uniknout z dosahu naší kontroly a rozlétnout se na kusy. Moloch drtí ty, kteří mu odporují, a i když se někdy zdá, že má svou pevně danou cestu, mnohdy se náhodně chybně stočí do směrů, které nemůžeme předvídat. Jízda není vůbec nepříjemná nebo bez odměny; často může být veselá a spojená s nadějným očekáváním. Dokud ale budou instituce modernity existovat, nikdy nebudeme schopni směr nebo postup cesty zcela řídit“ (Giddens, 1998, pp. 124–125). Představa společnosti jako stroje je určitým způsobem provázána s organistickými koncepcemi společnosti, zřejmě v návaznosti na osvícenské (mimořádně rovněž metaforické) nahlédnutí lidského těla jakožto stroje. V každém případě se jedná o metaforu, která je široce využívána i mimo pole sociologického bádání (srov. St. Clair, 2002) a nese rovněž implikace ideologické (v mannheimovském smyslu slova).²⁷

²⁷ Před riziky mechanických (resp. fyzikálních a zvláště termodynamických) metafor varuje Pierre Bourdieu ve spojitosti s obrazem vzdělávacího systému po vzoru fyzikálního myšlenkového experimentu „Maxwellova démona“, jež třídí částice podle jejich teploty (rychlosti) do dvou nádrží tak, že v jedné nádobě teplota postupně narůstá a ve druhé stále klesá. Byť nám tato metafora může podle Bourdieua napomoci k pochopení sociálních funkcí instituce vzdělávání, nese v sobě nejen

S jistým nezbytným zjednodušením lze říci, že konceptuální metafora SPOLEČNOST JE SÍŤ stojí v základu analýzy sociálních sítí (SNA) či teorie sítí aktérů (ANT). Vývoj teorie sociálních sítí zachycuje John Scott těmito slovy: „Analýza sociálních sítí se původně vyvinula v relativně netechnické podobě ze zájmu významného antropologa Radcliffe-Browna o struktury. Ve 30. až 70. letech 20. století začalo stále více sociálních antropologů a sociologů navazovat na Radcliffe-Brownův koncept ‚sociální struktury‘ a tím také brát vážně metafory ‚látky‘ a ‚tkaniva‘ společenského života. Z těchto textilních metafor, usilujících o vysvětlení ‚protkaných‘ a ‚propletených‘ vztahů, jimiž je sociální jednání uspořádáno, se dostala do popředí metafora sociální ‚sítě‘, a výzkumníci začali zkoumat ‚hustotu‘ a ‚texturu‘ sociálních ‚sítí‘, které studovali. Od 50. let se ovšem malá skupina odborníků začala zabývat tvorbou formálnějších verzí této metafory a v raných 70. letech se setkáváme s lavinou technických prací a odborných aplikací“ (Scott, 1987, pp. 4–5). Podobně explicitně vyjadřuje metaforický základ teorie *network society* také jeden z jejích proponentů Manuel Castells: „Teorie postavená na konceptu sociální struktury založené na dynamických sítích se rozchází se dvěma redukcionistickými metaforami, které jsou historickým základem sociologie: mechanické chápání společnosti jako stroje složeného z institucí a organizací; a organicistické chápání společnosti jako těla... [...] Namísto toho, potřebujeme-li novou metaforu, by byla sociologie společnosti sítí postavena na procesech utvářejících sebe sama, které odhalila molekulární biologie, v nichž se buňky vyvíjejí a rozvíjejí prostřednictvím své interakce v rámci sítí sítí, uvnitř těla a se svým prostředím“ (Castells, 2000, p. 697). Jak patrně, právě úmyslné rozvíjení inovativního hlediska umožněného metaforou sítě (hustota, textura atp.) je podle Scotta jedním z kořenů teorií sociálních sítí; Castells přitom metaforu sítě ještě obohacuje o novější fyziologický (mikrobiologický) rozměr. Kritiku metafory SPOLEČNOST JE SÍŤ formuluje již počátkem 80. let například W. Baldamus (1982, publikováno 2010), především v reakci na matematickou sociologii Harrisona C. Whitea. Mark Erickson (2012) konfrontuje Whiteovu koncepci síťové společnosti, Latourovu pojetí ANT a Baldamusovu kritiku, a to opět s explicitním důrazem na metaforický aspekt celé problematiky. I zde platí, že metafora sítě odráží svým vlastním způsobem statické i dynamické aspekty reality, jak naznačuje i Castells: „Interaktivní sítě jsou složkami sociální struktury, stejně jako aktéry sociální změny“ (2000, p. 697).

Určitou souvislost lze nahlédnout v metaforách SPOLEČNOST JE DISKURZ, SPOLEČNOST JE JAZYK či SPOLEČNOST JE TEXT, které mohou (opět s jistým zjednodušením) stát v základech perspektivy sociologického poststrukturalismu, hermeneutické sociologie, ale i dalších interpretativně orientovaných sociologických přístupů (např. symbolického interakcionismu). Metafoře jazyka v sociologii se věnuje Zdeněk Konopásek (2007), který upozorňuje na dva značně odlišné směry, jimiž se chápání společnosti po vzoru jazyka rozvíjí. Uvádí, že na základě prvního významu metafory SPOLEČNOST JE JAZYK je některými badateli společnost zkoumána výhradně skrze „její“ texty, řečové promluvy a narativy. Druhý význam této metafory oproti tomu implikuje zkoumání samotných sociálních fenoménů způsobem vycházejícím z přesvědčení, že samo sociální jednání lze interpretovat po vzoru jazyka. Opravdu metaforickým je podle mého soudu pouze druhý

nebezpečí přílišného konzervatismu a jednostranného sociálního determinismu, ale může vést až k chimérické představě zlovolného spiknutí (1998: 28, 31–33).

zmíněný význam, kdy se samotný jazyk jako fenomén stává vzorem či modelem, jehož prostřednictvím nahlížíme sociální realitu. Jinými slovy, *sama společnost* je nahlížena jakožto jazyk či text *sui generis* (srov. Brown, 1987). Francouzský filosof Paul Ricoeur, který patřil k významným představitelům této perspektivy, vychází z hypotézy, že předmět sociálních věd sdílí řadu klíčových rysů s textem, a zabývá se otázkou, do jaké míry lze metodologii hermeneutické interpretace textu využít jako vzor pro interpretaci sociálního jednání (Ricoeur, 1971). Naopak kritiku „textového“ pojetí společnosti vyslovil např. Pierre Bourdieu v prvním odstavci své práce *Co se chce říct mluvením* (1982/2014). Francouzský sociální vědec tu píše, že „společenské vztahy [...] lze sice legitimně pojímat jako symbolické interakce, tj. jako komunikační vztahy, [...] nicméně zároveň nesmíme zapomínat, že výsostným příkladem komunikačních vztahů je jazyková směna a ta je současně vztahem symbolické moci“ (Bourdieu, 2014, p. 13). Nahlédnutí společenského života jako „univerza symbolické směny“ a redukce jednání na komunikační akt je tak podle Bourdieuho přílišným zjednodušením, které nebere dostatečně v potaz mocenskou dimenzi sociální reality. Tento problém metafory *SPOLEČNOST JE TEXT* určitým způsobem překonávají jiné související metafory, které důsledněji berou v potaz interakční rovinu společenské reality i problematiku mocenské distribuce (např. *SPOLEČNOST JE KONVERZACE* nebo *SPOLEČNOST JE DISKURZ*; srov. Rigney, 2001, p. 163–198).

Jak jsme viděli, lidé o abstraktních záležitostech uvažují metaforicky a sociologové nejsou výjimkou. Teorie konceptuální metafory tak otevírá inovativní způsoby k překročení (zdánlivé) propasti mezi každodenním věděním společenských aktérů a vědeckými úvahami o společnosti. Pomáhá porozumět tomu, že „sociologické“ a „laické“ pojetí společnosti jsou ve skutečnosti dvěma stranami jedné mince. Metafora se zdá být klíčovým kognitivním mechanismem, jehož pomocí – slovy Alfreda Schütze – uchopujeme pouze určité aspekty světa, „konkrétně ty, které jsou pro nás relevantní, ať už proto, abychom mohli pokračovat v každodenním životě, anebo které jsou relevantní z hlediska systému akceptovaných pravidel procedur myšlení, jež nazýváme metodou vědy“ (Schütz, 2012, p. 281).²⁸ Je-li metafora skutečně jedním ze základních mechanismů lidského myšlení, k významným úkolům by patřilo i zkoumání „sociometaforik“ lidských kultur, společností i jednotlivců; jde však již o téma, které dalece přesahuje možnosti i cíle tohoto textu.

Metafory, jež ve svých sociologických úvahách upřednostňujeme (nebo naopak odmítáme), mají kromě heuristické a výkladové dimenze také podstatný etický rozměr, a právě v tom tkví jejich „nebezpečí“, o kterém píše úvodem citovaný Milan Kundera. Abychom zůstali u dříve použitých příkladů: konceptualizace sociálního dění jako *stroje* (jehož chod je mimo působnost individuálních aktérů, zákonitosti fungování je třeba znát a respektovat, a expertními zásahy je možno jej ovlivňovat) se ve svých implikacích nepochybně liší od pojetí sociálního dění po vzoru *textu* (jenž má na jedné straně autory coby tvůrce, na druhé straně pak čtenáře, kterým přísluší určitá interpretační činnost) či *sítě* (jakožto struktury interdependentních jednajících jedinců, kteří se ve svém jednání vzájemně ovlivňují a působí tak i na výslednou podobu celku). Každá sociologická (i společenská) metafora otevírá nové otázky, ale od jiných se naopak vzdaluje. S každou

²⁸ Schütz v této souvislosti samozřejmě nehovoří o konceptuální metafoře, ale obecně o myšlenkovém poznání světa. K schützovské problematice relevance viz též (Hájek, Havlík & Nekvapil, 2014).

ze tří uvedených perspektiv – stejně jako s dalšími sociologickými metaforami, jichž jsem se zde mohl dotknout pouze letmo –, je tak spojen nejen určitý způsob nahlížení lidského jedince a jeho místa ve společnosti, ale též představy o možnostech spolupodílení se na utváření světa, ve kterém žijeme své každodenní životy.

3. Závěr

Tento článek přehledovým způsobem představil vývoj teorií metafory od substituční přes interakční teorii až po teorii konceptuální metafory, která v posledních 30 letech získává stále více zastánců (stejně jako kritiků) nejen v oblasti kognitivní vědy, psychologie a lingvistiky, ale také v různých společenskovědních oborech. Ukázal jsem, že sociologické myšlení lze nahlédnout jako specifický systém různých základních či konceptuálních metafor, které se v některých případech vzájemně prolínají a mísí. Podrobněji jsem se zaměřil na tři vybrané sociologické metafory: stroje, textu a sítě. Svě pojednání jsem uzavřel uvedením jednoho z klíčových důvodů, proč bychom se metaforami měli jako sociologové a socioložky zabývat: mají totiž inherentní etickou dimenzi, která je spjata s jejich využíváním i zneužíváním v průběhu sociálního (zejména pak veřejného a politického) jednání. V tomto spočívá nejen nebezpečí metafor, ale i jejich svůdnost.

Potenciál sociologického zájmu o metafory jsem zde jistě zdaleka nevyčerpal. Nespočet autorů (intuitivně či systematictěji) reflektuje kulturní a sociální podmíněnost metafor i fakt, že společenské koncepty, témata a problémy jsou (aktéry i badateli) často metaforicky strukturovány a interpretovány. Je proto vcelku zarážející, že příspěvky sociologů k oblasti výzkumu metafory patří spíše k výjimkám, a to dokonce i ve světovém kontextu. Problematika metafory je transverzálním interdisciplinárním tématem, které je možno uceleně zkoumat pouze v součinnosti odborníků z různých odvětví věd o člověku a společnosti. Svým článkem jsem se pokusil aspoň malým dílem přispět k zahájení takové přeshraniční spolupráce i v české vědecké obci.

LITERATURA

- Anderson, R. J., Hughes, J. A. & Sharrock, W. W. (1985). *The Sociology Game: An Introduction to Sociological Reasoning*. New York: Longman.
- Ankersmit, F. (1994). *History and Tropology: The Rise and Fall of the Metaphor*. Los Angeles: University of California Press.
- Arendt, H. (1981). *The Life of the Mind*. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich.
- Argamon, S., Gandy, L., Allan, N., Atallah, M., Frieder, O., Howard, N., Kanareykin, S., Koppel, M., Last, M. & Neuman, Y. (2013). Automatic Identification of Conceptual Metaphors With Limited Knowledge. In: *Proceedings of Twenty-Seventh AAAI Conference on Artificial Intelligence*, Seattle, USA.
- Aristotelés (1962). *Poetika*. Praha: Orbis.
- Baldamus, W. (2010). Networks. In M. Erickson & C. Turner (ed.), *The Sociology of Wilhelm Baldamus: Paradox and Inference* (pp. 107–121). Farnham: Ashgate.
- Bauman, Z. (2002). *Úvahy o postmoderní době* (2. vyd.). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Bauman, Z. (2008). *Tekuté časy: Život ve věku nejistoty*. Praha: Academia.
- Black, M. (1962). *Models and Metaphors: Studies in Philosophy and Language*. Ithaca: Cornell University Press.

- Black, M. (1979). How Metaphors Work: A Reply to Donald Davidson. In S. Sacks (ed.), *On Metaphor* (pp. 181–192). Chicago: The University of Chicago Press.
- Blumenberg, H. (1979). *Die Lesbarkeit der Welt*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Blumenberg, H. (2010). *Paradigms for a Metaphorology*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bourdieu, P. (1998). *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. (2014). *Co se chce říct mluvením: Ekonomie jazykové směny*. Praha: Karolinum.
- Bozděchová, I. (2010). Teorie terminologie a kognitivní lingvistika: k pojetí kategorizace, definice a nominace. *Slovo a slovesnost*, 71(4), 163–175.
- Brown, R. H. (1976). Social Theory as Metaphor: On the logic of discovery for the sciences of conduct. *Theory and Society*, 3(2), 169–197.
- Brown, R. H. (1977). *A Poetic for Sociology: Towards a logic of discovery for the human sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brown, R. H. (1987). *Society as Text: Essays on Rhetoric, Reason, and Reality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Camp, E. (2006). Metaphor in the Mind: The Cognition of Metaphor. *Philosophy Compass*, 1(2), 154–170.
- Castells, M. (2000). Toward a Sociology of the Network Society. *Contemporary Sociology*, 29(5), 693–699.
- Coffey, A. & Atkinson, P. (1996). *Making Sense of Qualitative Data: Complementary Research*. London: Sage.
- Cohen, T. (1975). Figurative Speech and Figurative Acts. *The Journal of Philosophy*, 72(19), 669–684.
- Danesi, M. (1993). *Vico, Metaphor, and the Origin of Language*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Davidson, D. (1979). What Metaphors Mean. In S. Sacks (ed.), *On Metaphor* (pp. 200–220). Chicago: The University of Chicago Press.
- Davis, M. (ed.). (2013). *Liquid Society: Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. London: Ashgate.
- de Man, P. (1979). The Epistemology of Metaphor. In S. Sacks (ed.), *On Metaphor* (pp. 11–28). Chicago: The University of Chicago Press.
- Derrida, J. (1993). *Texty k dekonstrukci*. Bratislava: Archa.
- Draaisma, D. (2003). *Metafory paměti*. Praha: Mladá Fronta.
- Drulák, P. (2009). *Metafory studené války: Interpretace politického fenoménu*. Praha: Portál.
- Dvořák, T. (2009). *Sběrné suroviny: Texty, obrazy a zvuky nedávné minulosti*. Praha: Filosofía.
- Erickson, M. (2012). Network as Metaphor. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 5(2), 912–921.
- Fernandez, J. W. (1986). *Persuasions and Performances: The Play of Tropes in Culture*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Fialová, L. (2007). Metaphors in Immunology. In A. Wittwer, E. Kut, V. Pliska & G. Folkers (ed.), *Approaching scientific knowledge: Metaphors and models* (pp. 61–64). Zurich: Collegium Helveticum.
- Fine, G. A. & Christophorides, L. (1991). Dirty birds, filthy immigrants and the English sparrow war: metaphorical linkage in constructing social problems. *Symbolic Interaction*, 14(4), 375–393.
- Folkers, G. (2007). Tree Metaphors in Life Science Research. In A. Wittwer, E. Kut, V. Pliska & G. Folkers (ed.), *Approaching scientific knowledge: Metaphors and models* (pp. 53–56). Zurich: Collegium Helveticum.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1998). *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Glucksberg, S. (2003). The Psycholinguistics of Metaphor. *TRENDS in Cognitive Sciences*, 7(2), 92–96.
- Goatley, A. (2007). *Washing the Brain: Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row.
- Goffman, E. (1999). *Všichni hrajeme divadlo: Sebeprezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Grady, J. (1997). „Theories are buildings revisited.“ *Cognitive Linguistics*, 8(3), 267–290.

- Hájek, M., Havlík, M. & Nekvapil, J. (2012). Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 48(2), 199–223.
- Hájek, M., Havlík, M. & Nekvapil, J. (2014). Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálněhistorických životopisných rozhovorů. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 50(1), 29–56.
- Hawkes, T. (1972). *Metaphor*. London: Methuen.
- Hesse, M. (1966). *Models and Analogies in Science*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Hlobil, T. (2001). Metafora jako přirozený znak aneb Reflexe jazyka v napodobivém pojetí poezie J. J. Breitingera. *Aluze*, 5(1), 40–46.
- Hoffman, R. F. (1985). Some Implications of Metaphor for Philosophy and Psychology of Science. In W. Paproté & R. Dirven (ed.), *The Ubiquity of Metaphor. Metaphor in Language and Thought* (pp. 327–380). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Charteris-Black, J. (2011). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Chrz, V. (1999). *Metafory v politice*. Praha: Psychologický ústav AV ČR.
- Ijzerman, H. & Koole, S. L. (2011). Comment: From Perceptual Rags to Metaphoric Riches – Bodily, Social, and Cultural Constraints on Sociocognitive Metaphors: Comment on Landau, Meier, and Keefer (2010). *Psychological Bulletin*, 137(2), 355–361.
- Jacobsen, M. H. & Harshman, S. (2006). Metaphorically Speaking: Metaphors as Methodological and Moral Signifiers of the Sociology of Zygmunt Bauman. *Polish Sociological Review*, 3/155, 307–324.
- Jones, R. S. (1982). *Physics as Metaphor*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kabele, J. (1996). Sociální konstruktivismus. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 32(3), 317–337.
- Kaplan, A. (1964). *The Conduct of Inquiry*. San Francisco: Chandler.
- Keefer, L. A., Landau, M. J., Sullivan, D. & Rothschild, Z. K. (2011). Exploring metaphor's epistemic function: Uncertainty moderates metaphor-consistent priming effects on social perceptions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(3), 657–660.
- Kelle, B. E. (2005). *Hosea 2: Metaphor and Rhetoric in Historical Perspective*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Keller, J. & Tvrđý, L. (2008). *Vzdělanostní společnost? Chrám, výťah a pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kimmel, M. (2010). Why we mix metaphors (and mix them well): Discourse coherence, conceptual metaphor, and beyond. *Journal of Pragmatics*, 42(1), 97–115.
- Kintsch, W. (2000). Metaphor comprehension: A computational theory. *Psychonomic Bulletin & Review*, 7(2), 257–266.
- Konopásek, Z. (2007). The language metaphor in sociology – two different trajectories. In A. Wittwer, E. Kut, V. Pliska & G. Folkers (ed.), *Approaching scientific knowledge: Metaphors and models* (pp. 35–42). Zurich: Collegium Helveticum.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krupa, V. (1990). *Metafora na rozhraní vědeckých disciplín*. Bratislava: Tatran.
- Kuhn, T. (1979). Metaphor in Science. In A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought* (2. vyd., pp. 533–542). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kundera, M. (1988). *Nesnesitelná lehkost bytí*. Toronto: Sixty-Eight Publishers.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By (With a New Afterword)*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2014). *Metafory, kterými žijeme* (2. vyd.). Brno: Host.
- Lakoff, G. & Nuñez, R. (2000). *Where Mathematics Come From: How The Embodied Mind Brings Mathematics Into Being*. New York: Basic Books.
- Landau, M. J. & Keefer, L. A. (2015). The Persuasive Power of Political Metaphors. In J. P. Forgas, W. Crano & K. Fiedler (ed.), *Social Psychology and Politics*. New York: Psychology Press.
- Landau, M. J., Meier, B. P. & Keefer, L. A. (2010). A Metaphor-Enriched Social Cognition. *Psychological Bulletin*, 136(6), 1045–1067.

- Landau, M. J., Vess, M., Arndt, J., Rothschild, Z. K., Sullivan, D. & Atchley, R. A. (2011). Embodied metaphor and the „true“ self: Priming entity expansion and protection influences intrinsic self-expressions in self-perceptions and interpersonal behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(1), 79–87.
- Lopez, J. (2003). *Society and Its Metaphors: Language, Social Theory and Social Structure*. London/New York: Bloomsbury.
- Manning, P. (1991). Drama as Life: The Significance of Goffman's Changing Use of the Theatrical Metaphor. *Sociological Theory*, 9(1), 70–86.
- Margolin, U. (2008). *Kognitivní věda, činná mysl a literární vyprávění*. Praha/Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Markoš, A. (ed.) (2010). *Jazyková metafora živého*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Martin, J. & Harré, R. (1982). Metaphor in Science. In D. S. Miall (ed.), *Metaphor: Problems and Perspectives* (pp. 89–105). Sussex: Harvester Press.
- Mills, C. W. (2002). *Sociologická imaginace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Mlynář, J. (2014a). Někde jinde: Utopie jako „virtuální světy“ v minulosti a dnes. *Cyan Sociology*, 2(1), 4–26.
- Mlynář, J. (2014b). Paměť a narativita. In N. Maslowski, J. Šubr et al. (ed.), *Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám* (pp. 213–235). Praha: Karolinum.
- Neubauer, Z. (2010). Metafora a obrazné vyjádření. In A. Markoš (ed.), *Jazyková metafora živého* (pp. 43–59). Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Neuman, Y., Assaf, D., Cohen, Y., Last, M., Argamon, S., Howard, N. & Frieder, O. (2013). Metaphor Identification in Large Texts Corpora. *PLoS ONE*, 8(4), e62343.
- Nietzsche, F. (2010). *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*. Praha: Oikomenh.
- Nisbet, R. A. (1969). *Social Change and History*. New York: Oxford University Press.
- Nisbet, R. A. (1976). *Sociology as an Art Form*. London: Heinemann.
- Pavelka, J. (1982). *Anatomie metafor*. Brno: Blok.
- Pechar, J. (2013). *Lacan a Freud*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Pepper, S. C. (1942). *World Hypotheses: A Study in Evidence*. Los Angeles: University of California Press.
- Petrusek, M. (2010). Zygmunt Bauman: „tropika diskursu“, slovo o pop-kultuře a spotřební společnosti epochy „tekuté modernity“. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 46(5), 801–820.
- Pragglejaz Group (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1–39.
- Pulaczewska, H. (1999). *Aspects of metaphor in physics: Examples and case studies*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Reddy, M. J. (1979). The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language About Language. In A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought* (2. vyd., pp. 284–324). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricoeur, P. (1971). The model of the text: Meaningful action considered as a text. *Social Research*, 38(3), 529–562.
- Ricoeur, P. (1997). Metafora a symbol. In P. Ricoeur, *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu* (pp. 66–96). Bratislava: Archa.
- Rigney, D. (2001). *The Metaphorical Society: An Invitation to Social Theory*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Richards, I. A. (1965). *The Philosophy of Rhetoric*. New York: Oxford University Press.
- Ritchie, L. D. (2013). *Metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, A. (1997). Modernity's Machine Metaphor. *British Journal of Sociology*, 48(4), 561–575.
- Scott, J. (1987). *Social Network Analysis: A Handbook*. London: Sage.
- Sennett, R. (1977). *The Fall of Public Man*. New York: Knopf.
- Sheffield, E. C. (2007). Root Metaphors, Paradigm Shifts, and Democratically Shared Values: Community Service-Learning as a Bridge-Building Endeavor. *Philosophical Studies in Education*, 38(1), 105–117.
- Shutova, B. (2010). Automatic Metaphor Interpretation as a Paraphrasing Task. *Human Language Technologies: The 2010 Annual Conference of the North American Chapter of the ACL* (pp. 1029–1037), Los Angeles, CA.

- Shutova, B., Sun, L. & Korhonen, A. (2010). Metaphor Identification Using Verb and Noun Clustering. *Proceedings of the 23rd International Conference on Computational Linguistics (Coling 2010)* (pp. 1002–1010), Beijing, China.
- Schütz, A. (2012). Každodenná a vedecká interpretácia ľudského konania. In D. Alieva & M. Tížik (ed.), *Príspevok Alfreda Schütza k sociologickej teórii* (pp. 278–330). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Sontag, S. (1997). *Nemoc jako metafora, AIDS a jeho metafory*. Praha: Mladá fronta.
- Sopory, P. & Dillard, J. P. (2002). The Persuasive Effects of Metaphor: A Meta-Analysis. *Human Communication Research*, 28(3), 382–419.
- Sperber, D. & Wilson, D. (2008). A deflationary account of metaphors. In D. Wilson & D. Sperber (ed.), *Meaning and Relevance* (pp. 97–122). Cambridge: Cambridge University Press.
- St. Clair, R. N. (2002). *The Major Metaphors of European Thought – Growth, Game, Language, Drama, Machine, Time and Space*. New York: Edwin Mellen Press.
- Steen, G. J. (2008). The paradox of metaphor: Why we need a three-dimensional model for metaphor. *Metaphor and Symbol*, 23(4), 213–241.
- Steen, G. J. (2010). When is metaphor deliberate? In N.-L. Johannesson, C. Alm-Arvius & D.C. Minugh (ed.), *Selected papers from the Stockholm 2008 Metaphor Festival* (pp. 43–63). Stockholm: University of Stockholm.
- Steen, G. J. (2011). The contemporary theory of metaphor – now new and improved! In F. González-García, M. S. Peña Cervel & L. Pérez Hernández (ed.), *Metaphor and metonymy revisited beyond the Contemporary Theory of Metaphor: Recent developments and applications*. Special issue of *Review of Cognitive Linguistics*, 9(1), 26–64.
- Steen, G. J. (2014). The Cognitive-Linguistic Revolution in Metaphor Studies. In J. Littlemore & J. R. Taylor (ed.), *The Bloomsbury Companion to Cognitive Linguistics* (pp. 117–142). London: Bloomsbury.
- Steen, G. J., Biernacka, E., Dorst, A. G., Kaal, A., López Rodríguez, C. I. & Pasma, T. (2010b). Pragglejaz in practice: Finding metaphorically used words in natural discourse. In G. Low, Z. Todd, A. Deignan & L. Cameron (ed.), *Researching and Applying Metaphor in the Real World* (pp. 165–184). Amsterdam: John Benjamins.
- Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. & Krennmayr, T. (2010a). Metaphor in usage. *Cognitive Linguistics*, 21(4), 757–788.
- Stefanowitsch, A. & Gries, S. T. (2006). *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Thagard, P. (2001). *Úvod do kognitivní vědy: Mysl a myšlení*. Praha: Portál.
- Thompson, K. (1996). *Klíčové citace v sociologii: Hlavní myslitelé, pojmy a témata*. Brno: Barrister & Principal.
- Trávníček, J. (2005). Doslov. In M. Turner, *Literární mysl: O původu myšlení a jazyka* (pp. 247–270). Brno: Host.
- Turner, M. (2005). *Literární mysl: O původu myšlení a jazyka*. Brno: Host.
- Turner, V. (1974). *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*. Ithaca: Cornell University Press.
- Vico, G. (1991). *Základy nové vědy o společné přirozenosti národů*. Praha: Academia.
- Voříšek, M. (2004). George Lakoff, Mark Johnson: Metafory, kterými žijeme. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 40(1), 229–231.
- White, H. (2010). *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum.
- White, H. (2011). *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host.
- Wilshire, B. (1982). *Role Playing and Identity: The Limits of Theatre as Metaphor*. Indianapolis: Indiana University Press.

Jakub Mlynář (1984) působí na Katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, na téže univerzitě pracuje jako koordinátor Centra vizuální historie Malach. Ve své disertační práci se soustředil na analýzu orálněhistorických rozhovorů v perspektivě kolektivní paměti, identity a narativity. Kromě toho se zajímá o teorii a dějiny sociologie, etnometodologii a konverzační analýzu. Od roku 2015 se podílí na výzkumném projektu *Homo sociologicus revisited*, který je řešen na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.